

O TEMPORALNOJ VRIJEDNOSTI PASIVA

Stanko Žepić

I.

U našim standardnim gramatikama postoji potpuno slaganje u nazivima vremena kad se navode aktivni oblici glagola. Zna se da je *pitam* prezent, *pitao sam* perfekt, a *bio sam pitao* pluskvamperfekt. U navođenju značenja ili funkcija pojedinih vremena ta podudarnost već nije potpuna, ali nema ni velikih razlika u opisu. Promotrimo li, međutim, oblike glagola u pasivu, susrećemo se s tolikom šarolikošću koja će zbuniti ne samo stranca koji želi naučiti hrvatski, nego i svakog korisnika gramatike koji traži objašnjenja u upotrebi svoga materinskog jezika. Jer, ako se gramatičari ne slažu, kako će onda tek laik dobiti pravu obavijest iz gramatike?

To se neslaganje odnosi na pitanje koji se oblik glagola u pasivu smatra prezentom, koji perfektom i koji pluskvamperfektom, tj. da li vrijedi pravilo da se pojedino vrijeme tvori od dotičnog vremena pomoćnog glagola i pasivnog participa? Maretić izmiče odgovoru jer navodi da se pasiv u sadašnjosti izriče svezom *bivam čuvan*, *budem čuvan*, *čuvan sam*, a pasiv u prošlosti *čuvan sam*, *budem sačuvan*, *bih čuvan*, *bijah* ili *bjeh čuvan*, *bio sam čuvan*, *bivao sam sačuvan*, *bivah sačuvan*.¹ Brabec-Hraste-Živković navode za prezent *bivam pitam*, za perfekt *pitam sam*, za pluskvamperfekt *bijah (bjeh) bio pitam*.² Težak-Babić donose za prezent oblik *bivam nošen*, za perfekt *nošen sam* ili *bivao sam nošen*, i za pluskvamperfekt *bio sam nošen*.³ Priručna gramatika daje ove oblike: prezent *bivam hvaljen* ili *hvaljen sam*, perfekt *bio sam hvaljen* i pluskvamperfekt *bijah/bjeh bio hvaljen*.⁴

Opširnije o tom pitanju raspravlja Stevanović.⁵ On smatra da se pasivni prezent tvori „jedino od učestalih glagola koji znače ponavljanje radnje po nekom običaju ili po navici” s pomoćnim glagolom *bivati* (*Svake godine on biva pohvaljen za marljivost i postignuti uspeh u radu*)⁶, a da je oblik s pomoćnim glagolom *biti* dvoznačan. „U rečenici: *Taj je pisac mnogo čitan*, ukoliko trpni pridev u njoj označava radnju – imamo pasiv perfekta, a ne prezenta. Ista ova rečenica u istom obliku može iskazivati i sadašnji odnos čitalaca prema piscu na koga se ovo odnosi. Ali *čitan* onda znači: *Taj je pisac sada omiljen od čitalaca* (Čitaoci sada vole da ga čitaju). A to će reći da *čitan* u njoj nije upotrebljen glagolski, već pridevski.”⁷ Prema tome da treba razlikovati glagolsku i pridjevsku upotrebu participa koja određuje temporalnu vrijednost kopule. To definira Ksenija Milošević⁸ ovako:

¹ Maretić, *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Zagreb, ³1963, str. 298.

² Brabec-Hraste-Živković, *Gramatika hrvatskosrpskoga jezika*, Zagreb, ⁷1966, str. 126–127.

³ Težak-Babić, *Pregled gramatike hrvatskosrpskog jezika*, Zagreb, 1966, str. 116.

⁴ *Priručna gramatika hrvatskoga književnog jezika*, Zagreb, 1979, str. 176.

⁵ Stevanović, *Savremeni srpskohrvatski jezik, I*, Beograd, ²1970, str. 354–357.

⁶ N. dj., str. 357.

⁷ N. dj., str. 357.

⁸ Ksenija Milošević, Temporalno značenje i sintaksička vrijednost konstrukcija *Cop (praes. perf.) – part. pass.* u srpskohrvatskom jeziku, *Južnoslovenski filolog*, XXX/1–2, str. 423–437.

1) Ako *part. pass.* vrši funkciju običnog pridjeva, temporalno je značenje konstrukcije predstavljeno oblikom pomoćnog glagola: *Cop₁* obilježava sadašnjost, a *Cop₂* prošlost.⁹

2) Ako se *part. pass.* upotrijebi glagolski, temporalno značenje *Cop_{1,2}* je od osnovne točke vremenske orijentacije za jedan stupanj (u smjeru prošlosti) udaljenije nego što je to slučaj pri adjektivnoj upotrebi *part. pass.*, tj. za jedan stupanj udaljenije nego što to pokazuje oblik pomoćnog glagola: *Cop₁* obilježava prošlu radnju, a *Cop₂* pretprošlu.¹⁰ Prema tom se shvaćanju, dakle, prezent pasiva može tvoriti samo s prezentom pomoćnog glagola *bivati*, dok se s prezentom pomoćnog glagola *biti* tvori perfekt pasiva, a s perfektom pomoćnog glagola *biti* pluskvamperfekt pasiva. Međutim, primjeri pokazuju da se mnoge rečenice koje stoje u pasivu s prezentom pomoćnog glagola *biti* mogu preoblikovati u prezent aktiva:

- (1) I objašnjava mu ljubazno i onako malo s visoka kao što se govori deci, kako je sve to *predviđeno* u pravilima službe... → ... kako sve tó *predviđaju* pravila službe...

A očito je da kopula u ovoj rečenici nije dio predikata u kojem particip ima funkciju pridjeva, nego da se radi o tipičnoj pasivnoj konstrukciji. Istina je, dakako, i to da u mnogim rečenicama pasivnom obliku s prezentom pomoćnog glagola *biti* odgovara perfekt glagola u aktivu:

- (2) Za Gospodicu su se nalazila najpovoljnija i najblaža moguća rešenja, njoj *su davani* korisni saveti koji se jednom poslovnom čoveku nikad ne daju. → ..., njoj *su davali* korisne savete...

Kako objasniti ovu, naoko, kontradiktornu činjenicu da se aktivne rečenice u prezentu i aktivne rečenice u perfektu preoblikuju u morfološki identične pasivne rečenice s prezentom pomoćnog glagola *biti*?

II.

Čini mi se da rješenje ovog problema treba tražiti u razlikovanju procesualnog pasiva i pasiva stanja koji se, doduše, morfološki ne razlikuje, ali je njihovo razlikovanje potrebno, a njihova tvorba uvjetovana okolnostima koje još treba pobliže ispitati.

Ako na naš materinski jezik bacimo pogled "izvana", tj. ako u ovom konkretnom slučaju usporedimo kako se njemački pasiv prevodi na hrvatski (a pasiv je u njemačkom mnogo češći glagolski oblik nego u hrvatskom i morfološki se razlikuje procesualni pasiv i pasiv stanja), onda možemo ustanoviti neke pravilnosti kojih nismo svjesni, gledajući naš pasiv samo u okviru našega glagolskog sustava. Ne ulazeći u pojedinosti tvorbe njemačkog pasiva, promotrit ćemo samo dvije rečenice da bismo utvrdili mogućnosti i ograničenja u tvorbi hrvatskog pasiva:

- (3) Der Mensch *ist* von der Welt *getrennt* durch seine Haut.
(3) Čovjek *je* od svijeta *odijeljen* svojom kožom.

⁹ *Cop₁* = *sam, si, je ...*; *Cop₂* = *bio sam, bio si, bio je ...*

¹⁰ N. dj., str. 425.

Ili u aktivnoj preoblici:

(3a) Čovjeka od svijeta dijeli njegova koža.

Obje rečenice, i aktivna i pasivna, gramatički su ispravne, premda je aktivna prihvatljivija.

(4) Herz und Lunge werden vom Arzt abgehört, Mandeln und Zähne geprüft.

Pokušaj doslovnog prijevoda proizvodi rečenicu koju će malo koji izvorni govornik prihvatiti kao dobar hrvatski jezik:

(4) Srce i pluća bivaju od liječnika preslušani, mandule i zubi kontrolirani.

Usprkos tvrdnjama u gramatikama da se prezent pasiva tvori s pomoćnim glagolom *bivati*, čini mi se da ta tvorba živi samo u gramatikama, a ne u živom govorenom i pisanom jeziku. Jedini mogući ekvivalent je aktivna preoblika:

(4a) Liječnik preslušava srce i pluća, kontrolira mandule i zube.

Pasivna konstrukcija je moguća, i to samo pasivna konstrukcija s povratnom zamjenicom *se*, ako se agens izostavi:

(4b) Srce i pluća se preslušavaju, mandule i zubi kontroliraju.

Rečenica (3) po svom sadržaju označava stanje, rečenica (4) i u aktivnom i u pasivnom obliku označava proces.

Iz ovih primjera proizlaze prva ograničenja za tvorbu prezenta pasiva:

1. Prezent procesualnog pasiva ne može se tvoriti kao participijalna konstrukcija (ako *bivati* + *part. pass.* smatramo negramatičkim), nego samo kao konstrukcija s povratnom zamjenicom *se*.

2. Tvorba prezenta pasiva s participom moguća je samo kad se izriče pasiv stanja.

Drugo je pitanje odnos vremena u aktivnoj i pasivnoj rečenici, a s time u vezi i vremensko određenje pasivne konstrukcije. Tvrdnja da konstrukcija *Cop₁ + part. pass.* označava perfekt pasiva, samo je djelomično točna. Ona vrijedi za procesualni pasiv:

(5) Sredinom bašte posečene su voćke i na tom mestu sagrađena lepa kuća na sprat. → ... posekli su voćke i ... sagradili lepu kuću ...

Kod pasiva stanja *Cop₁ + part. pass.* tvori prezent pasiva, ali s ograničenjem da treba razlikovati dvije klase glagola¹¹ koji su ishodište pasivne konstrukcije:

1. glagoli koji označavaju prijelaz u neko novo stanje (transformativni glagoli). Kod tih glagola pasivnoj preoblici vremenski prethodi aktivna rečenica, tu je stanje rezultat izvršene radnje:

(6) ... u njemu je (tj. zidu) pri vrhu uzidana ploča od belog mermera i na njoj urezan bogat turski natpis. → ... u njemu su ... uzidali ploču i ... urezali ... natpis.

2. glagoli koji označavaju trajanje radnje (kurzivni glagoli) i kod kojih stanje nije rezultat radnje:

(7) Tako je i Jambrek svake nedjelje omamljen ornamentikom šarene crkve ... → Tako Jambreka svake nedjelje omamljuje ornamentika šarene crkve...

¹¹ Usp. o tome Brinker, *Das Passiv im heutigen Deutsch*, München – Düsseldorf, 1971, 114–116.

Analogan odnos vremena vrijedi i za prošlost: *Cop*₂ + *part. pass.* perfekt je pasiva stanja ili pluskvamperfekt procesualnog pasiva (ako se pluskvamperfekt ne zamjenjuje perfektom koji, uz odgovarajuće adverbne, isto može označiti relativnu svršenost u prošlosti):

- (8) Ja sam tada skočio na motocikl koji je prethodno na tom mjestu *bio* za ovu svrhu *parkiran*. → ... koji *su* ... *bili* ... *parkirali* (procesualni pluskvamperfekt).
- (9) Satnija je stala, ali još uvijek drži vratove kundaka i gleda desno ukočeno, jer joj *nije bilo komandirano*, da dignu glave i da ne gleda desno. → ..., jer joj *nisu komandirali* ... (perfekt stanja, perfekt kao relativno vrijeme prema prezentu).

Prema tome, participijalni oblik pasiva mogao bi se podijeliti u dvije paradigme, u pasiv stanja i procesualni pasiv, kojih se oblici morfološki podudaraju, ali se ne podudaraju njihove temporalne vrijednosti:

	Proces	Stanje
Prezent	—	Prozor <i>je otvoren</i> čitav dan.
Perfekt	Prozor <i>je otvoren</i> željeznom polugom.	Prozor <i>je bio otvoren</i> čitav dan.
Pluskvamperfekt	Prozor <i>je bio otvoren</i> željeznom polugom.	—

III.

Ovaj prijedlog za opis pasiva ne daje, dakako, konačno rješenje problema, on je više poziv na diskusiju. Jer, mnogi problemi nisu ni načeti: odnos pasiva i glagolskog vida, semantika glagola i mogućnost tvorbe pasiva, kriteriji za određivanje procesualnog pasiva i pasiva stanja. Pogled „izvana” sigurno ne može biti kriterij za određivanje vrste pasiva, on je samo poticaj za razmišljanje.

Sažetak

Stanko Žepić, Filozofski fakultet, Zagreb
UDK 801.25:801.55/.56:808.62, izvorni znanstveni
članak, primljen za tisak 22. veljače 1982.

Zum temporalen Wert des Passivs

Die nichtübereinstimmenden Angaben in den Grammatiken zum temporalen Wert der präsentischen, bzw. präteritalen Passivformen veranlassen den Vf., eine Trennung des Vorgangs- und Zustandspassivs vorzuschlagen. Beim Zustandspassiv deckt sich das Tempus der ganzen Konstruktion mit dem Tempus des Hilfsverbs, beim Vorgangspassiv wird das Perfekt mit dem Präsens, das Plusquamperfekt mit dem Perfekt des Hilfsverbs gebildet.